

Josef Pošmourný – architekt v soukolí doby

Marek KREJČÍ

ABSTRAKT: Článek se zaměřuje na osobnost architekta-památkáře Josefa Pošmourného, který byl nespravedlivě vězněn počátkem 60. let 20. století. Vyhodnocení archivních fondů orgánů státní správy, bezpečnostních složek i justice dokumentuje především okolnosti nezdařeného vládního úkolu regenerace městské památkové rezervace v Chebu jako nového regionálního centra západočeského pohraničí. Soudní proces se zmocněncem Pošmourným a profesorem Oldřichem Stefanem odvrátil pozornost od skutečných příčin krachu celé akce, zároveň sloužil jako exemplární příklad postihu uznávaných odborníků, kteří odmítali přizpůsobovat odborné zásady památkové péče účelovým politickým a ekonomickým zájmům. Článek upozorňuje na složitost pole vztahů, které výrazně ovlivňovaly oblast státní památkové péče, kdy nezřídka parciální a subjektivní zájmy byly pragmaticky maskovány režimní ideologií.

KLÍČOVÁ SLOVA: dějiny státní památkové péče; rekonstrukce historických měst; Oldřich Stefan (1900–1969); 1948–1989; Státní památková správa; architekti; perzekuce; komunistická strana

Josef Pošmourný – architect in the gears of time

ABSTRACT: The article focuses on the personality of the architect-conservator Josef Pošmourný, who was unjustly imprisoned in the early 1960s. The evaluation of archival funds of state administration bodies, security forces and the judiciary documents especially the circumstances of the failed government task of regenerating the urban conservation zone in Cheb as a new regional centre of the West Bohemian border region. The trial of Pošmourný and Professor Oldřich Stefan diverted attention from the real causes of the failure of the whole project, while serving as an exemplary example of the punishment of respected professionals who refused to adapt the professional principles of conservation to expedient political and economic interests. The article highlights the complexity of the field of relations that greatly influenced the field of state conservation, where not infrequently partial and subjective interests were pragmatically masked by regime ideology.

KEYWORDS: history of monument care; reconstruction of historical towns; Oldřich Stefan (1900–1969); 1948–1989; state monument administration; architects; persecution; Communist party

Motto: „Ta takzvaná socialistická společnost, je-li vůbec, produkuje pouze obecné ničení všeho, ať se jen podíváš a s čím se setkáš.“¹

Den 3. května 1958, kdy nabyl účinnosti první památkový zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách, ochránci památek přivítali s nadějí jako naplnění svých dlouholetých snah. Komunistický režim na odív vystavoval státní péči o kulturní odkaz minulosti, zatímco v praxi ji velmi často instrumentálně podřizoval svým politickým a ekonomickým zájmům. Vytvářely se celostátní a krajské plány i koncepce ochrany památek, ale výkon státní památkové péče měl nezřídka zcela protichůdnou podobu, která byla výstižně nazvána „buldozerovým plánováním“.² Případ rekonstrukce městské památkové rezervace v Chebu na přelomu 50. a 60. let 20. století ilustruje tuto dvojí tvář ochrany památek a ukazuje, jak doba tragicky zasáhla do dvou osudů památkářů.

Oldřich Stefan jako mimořádný a od roku 1946 řádný profesor architektury na pražské

technice vchoval řadu žáků, kteří se po roce 1989 opakovaně snažili připomenout jeho čestnou památku.³ Stefan měl vynikající průpravu k výkonu památkové péče, protože vedle studia architektury v letech 1919/1920–1924/1925 byl mimořádným posluchačem dějin umění na pražské Karlově univerzitě. Záhy na sebe obrátil pozornost studiemi o české barokní architektuře, které na základě morfologického porovnávání architektury přinášely nejen nové autorské atribuce, ale zařazovaly české umění do širšího evropského kontextu. V 30. letech akademický senát Univerzity Karlovy zvolil mladého docenta členem komise pro obnovu Karolina. V 40. letech Stefan působil při výzkumu a zajištění bývalého Anežského kláštera v Pra-

2 Martin Horáček, „Buldozerové plánování“ a ničení strukturálního řádu: krajina a architektura v socialistickém Československu, *Kontexty* V, 2013, s. 28–36. K situaci v bývalých zemích sovětského bloku: Eszter Gantner – Corinne Geering – Paul Vickers (edd.), *Heritage under Socialism. Preservation in Eastern and Central Europe, 1945–1991*, New York 2021.

3 Milan Pavlík (ed.), *Oldřich Stefan 1900–1969: sborník příspěvků*, Praha 1994. – Milan Pavlík, Prof. Ing. arch. Dr. techn. Oldřich Stefan (4. 12. 1900 – 5. 5. 1969), *Za starou Prahu: věstník Klubu Za starou Prahu* XXX, 2000, s. 28–29. – Milan Pavlík, Oldřich Stefan: talent proti nepřizní osudu, *Architekt* CLVII, 2001, č. 5, s. 86. – Karel Kibic, Ke státní ceně za památkovou péči prof. Oldřichu Stefanovi, *Zprávy památkové péče* LXV, 2005, s. 265–266. – Jaroslav Vokoun, Dějiny architektury – ochrana památek – svědomí architekta: vzpomínky na poslední léta profesora Oldřicha Stefana na Fakultě architektury ČVUT, *Zprávy památkové péče* LXV, 2005, s. 269–270. – Karel Kibic, Za profesorem Oldřichem Stefanem: K 110. výročí jeho narození, *Zprávy památkové péče* LXX, 2010, s. 439–441.

■ Poznámky

1 Dopis Václava Richtera Janu Patočkově z 14. října 1966. Archiv Masarykovy univerzity v Brně, f. Zdeněk Kudělka, kart. 22, inv. č. 260.

ze, který prováděla Jednota pro obnovu kláštera blahoslavené Anežky. Zároveň si na příkladu Turnova vyzkoušel novou metodiku architektonicko-urbanistického průzkumu městského celku s doporučeními pro následnou památkovou obnovu. Po 2. světové válce ústav dějin architektury na pražské technice prováděl obdobný průzkum historického jádra Jindřichova Hradce. Práci studentů koordinoval asistent a blízký spolupracovník profesora Stefana architekt Josef Pošmourný.

Ten se narodil 8. března 1910 v Kleticích, vesničce na jihu příbramského okresu, kde měli jeho rodiče malé hospodářství.⁴ Protože bylo třeba se postarat po předčasně smrti otce o tři mladší sourozence, místo studií se vyučil zedníkem. Stavbyvedoucí jej doporučil ke studiu na stavebním oddělení Vyšší státní průmyslové školy v Praze. Později vystudoval Vysokou školu architektury a pozemního stavitelství. Z místa asistenta přešel do památkového odboru ministerstva školství, věd a umění. Koncem roku 1953 při reorganizaci vznikla sloučením odboru a památkového úřadu Státní památková správa. Vedoucím se stal ředitel libereckého muzea Vlastimil Vinter a později historik Miroslav Burian, oba aktivní členové komunistické strany. Pošmourný zde vedl oddělení historické architektury, kde se schvalovaly plány památkových úprav sestavované krajskými národními výbory, a zajišťoval památkový dozor nad prováděním těchto úprav. V červenci 1950 vláda prohlásila tři desítky dochovaných historických měst za památkové rezervace. Plošná ochrana historických jader městských celků představovala v evropském měřítku novou progresivní formu památkové péče.⁵ Historik umění Václav Mencl, jeden z iniciátorů jejich vzniku, však musel později trpce přiznat, že více než schvalované koncepce by chátrající stavby potřebovaly šikovné pokrývače.⁶ Zejména v pohraničních oblastech po odsunu německých obyvatel pokračovala bez průběžné údržby destrukce památek. V Horním Slavkově, někdejšímu centru těžby cínu a kovů ve Slavkovském lese, byla zbořena řada renesančních měšťanských domů. V roce 1959 při řízení o ochraně jednoho ze zbývajících bylo konstatováno, že stojí na pustém prostranství, v němž už nelze ani vysledovat původní vedení ulic.⁷

V Chebu po odchodu německého obyvatelstva zůstala v historickém jádru prázdná téměř tisícovka bytů.⁸ Na náměstí architekt Jan Mannsbarth zpracoval návrh rekonstrukce domovního bloku mezi ulicemi Jateční a Provaznickou na hotel, který na základě požadavku městského národního výboru v Chebu později Stavoprojekt Karlovy Vary přepracoval pro obytné účely. Adaptované bytové jednotky měly pro-

stupovat štítovými zdi sloučených domů, což průvodní zpráva hodnotila jako překonání zastaralých přežilých vztahů hospodářských a společenských, tedy složky nepokrokové.⁹ Návrh v této podobě však nebyl realizován, patrně pro potíže technického rázu. Došlo však k vytváření společných vnitrobloků odstraňováním dvorní zástavby a hraničních zdí. V letech 1953–1955 provedl národní podnik Hnědouhelné doly a briketárny se sídlem v Sokolově rekonstrukci několika domů v historickém centru pro horníky. Zaměření a vyhodnocení objektů bylo svěřeno kolektivu architektů vedených profesorem Oldřichem Stefanem.

Podle politického záměru mělo z Chebu vzniknout vzorné hraničářské město na západní výspě republiky, kam by se přesunuly úřady a výrobní podniky z krajského města Karlovy Vary, které by nadále zůstaly jen lázeňským městem.¹⁰ Zpočátku vláda uložila přípravu podkladů pro celkovou rekonstrukci památkové rezervace v Chebu ministerstvu místního hospodářství, které řídilo místní stavební podniky. Těm byl nakonec svěřen jiný vládní úkol, výstavba domů pro dosídlení pohraničů, a investorem rekonstrukce Chebu vláda určila ministerstvo školství a kultury.¹¹ Generálním zmocněncem pro vládní úkol rekonstrukce Chebu byl jmenován Josef Pošmourný. Formálně byl vybaven širokými kompetencemi, které slučovaly úkoly přímého investora, generálního investora i stavebního a památkového dozoru, aniž mu byl přidělen potřebný počet pracovníků.¹² Pošmourný se účastnil jednání rad městského i okresního národního výboru, přednášel pro občanské výbory v Chebu o významu rekonstrukce města a společně s předsedou městského národního výboru Bohuslavem Krůtou prováděl intervence ve prospěch rekonstrukce.¹³

Chebská akce se však od počátku setkávala s celou řadou problémů, které vyplývaly z direktivních způsobů řízení plánovaného hospodářství. V prvním roce 1956 nová akce nemohla být zahrnuta do dříve sestavených plánů stavebních podniků. Pražský stavební podnik, který si v Chebu zřídil odštěpný závod, musel předat staveniště Pozemním stavbám Karlovy Vary, které byly určené vládou za generálního dodavatele.¹⁴ Podnik však odmítl převzít tento úkol v plném rozsahu s poukazem na své plánované ukazatele, které zahrnovaly jiný prioritní úkol, výstavbu letního kina v Karlových Varech.¹⁵ Zmocněnec musel hledat částečně volné kapacity u jiných národních podniků a nakonec se obrátil i na stavitele Hanuše Hladíka z Prahy, který měl z předválečného období pověst zkušeného odborníka.¹⁶ Zapojení soukromé firmy mělo být prostředkem k rychlému do-

sažení plnění vládního usnesení v době, kdy ve městě panoval nedostatek pracovních sil ve stavebnictví.¹⁷ Dělníci vedení stavbyvedoucím Františkem Hejzákem prováděli především

■ Poznámky

4 Josef Hobzek, In memoriam Josefa Pošmourného, *Zprávy památkové péče* XXXIV, 1974, s. 54. – Zdeněk Měřinský, Dvacet let od smrti Josefa Pošmourného, *Pravěk: časopis moravských a slezských archeologů* nová řada IV, 1994, s. 401.

5 Josef Pošmourný, Úkoly státní památkové péče při zachráně našich historických cenných měst, *Zprávy památkové péče* XI–XII, 1951–1952, č. 1–2, s. 2. – Vilém Lorenc – Josef Pošmourný, Pět let památkových úprav historických měst, *Architektura ČSR*, 1955, č. 8, s. 279–280. Nověji: Ivo Hlobil, Městské památkové rezervace v padesátých letech, in: Rostislav Švácha – Marie Platovská (edd.), *Dějiny českého výtvarného umění V, 1939/1958*, Praha 2005, s. 329–339.

6 Archiv Národního muzea, f. Josef Hobzek, dopis Václava Mencla z 22. července 1972.

7 Národní archiv v Praze (dále NA), f. Ministerstvo školství a kultury 1945–1967 (dále MŠK), kart. 1856, Horní Slavkov, vyjádření SÚPPOP z 28. srpna 1959 (referent Jiří Hilmera).

8 NA, f. Státní památková správa 1946–1964, kart. 192, zpráva předsedy II. zemské komise pro stavební obnovu z 3. srpna 1946.

9 NA, f. MŠK, kart. 1858, zpráva Stavoprojektu z 9. června 1950 k adaptaci bloku čp. 476, 477, 478, 479 a 480 v Chebu.

10 NA, f. Úřad předsednictva vlády, tajná spisovna 1945–1968, kart. 2087, inv. č. 5107, vládní usnesení č. 110/1956 o rekonstrukci a asanaci města Chebu. Na území kraje byly kromě Chebu ještě městské památkové rezervace v Horním Slavkově, Kadani, Lokti a Plané u Mariánských Lázní.

11 Ibidem, vládní usnesení č. 576/1956 o projednání zprávy o rekonstrukci, asanaci a údržbě města Chebu. Dalším vládním usnesením č. 847/1957 pak bylo ministerstvo školství a kultury obecně určeno jako ústřední investor bytové výstavby při rekonstrukcích památkově chráněných měst.

12 Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), f. Správa vyšetřování Veřejné bezpečnosti Ministerstva vnitra ČSR (dále f. H7), kart. 23, inv. č. 124, protokol o výsledku Josefa Pošmourného 18. října 1957.

13 ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, protokol o výpovědi svědka Bohuslava Krůty.

14 ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, protokol o výpovědi svědka Ladislava Poučka.

15 ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, protokol o výsledku Josefa Pošmourného 6. ledna 1958.

16 ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, protokol o výsledku Josefa Pošmourného 9. března 1958.

17 ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, protokol o výsledku Josefa Pošmourného 23. října 1957.

1

Obr. 1. Cheb, celkový pohled na historické jádro města od jihozápadu, 1946. Sběrka fotografické dokumentace NPÚ, ev. č. 35987.

vyklízení odpadků a stavebního rumu z neobývaných domů, rozebírání a překrývání střešních krytin a podchylování narušených vodorovných stropních a střešních konstrukcí provizorní vývou.¹⁸

Před sestavováním plánu na rok 1957 byl objem prací v Chebu nadřazenými složkami z úsporných důvodů podstatně redukován. Pošmourný spolu s předsedou městského národního výboru v memorandu předsednictvu vlády upozorňovali na důsledky, kdy by neprovedení neodkladných zabezpečovacích prací ohrozilo samotnou fyzickou existenci mnoha domů.¹⁹ Podařilo se jim sice dodatečně prosadit navrácení finančních prostředků do původní výše, ale stavební podniky měly již naplánovány ukazatele na předpokládaný snížený výkon. Pošmourný se musel znovu spolehnout na osvědčenou Hladíkovu firmu, která měla původně koncem roku 1956 ukončit svoji činnost.

V zájmu jejího dalšího zapojení proto intervenoval za snížení výměry živnostenské daně na brigádníky a prodloužení lhůty k její likvidaci do poloviny roku 1957.²⁰ Vzhledem k množství objektů nebyly pro urychlení administrativy vedeny pro každý objekt samostatné úkolové listy a stavební deníky s uvedením všech prací, ale pouze souhrnná dokumentace pro celou akci.²¹ Firmě byly propláceny faktury zálohově prostřednictvím účtárny národního výboru v Chebu s tím, že konečné vyúčtování bude provedeno při předání všech objektů a likvidaci firmy.²² Tento způsob financování byl později zpochybněn, protože se prodlužováním likvidace firmy zpětně už nedokázal zajistit spolehlivý přehled o všech provedených pracích.²³

V roce 1951 byl proveden orientační průzkum v památkové rezervaci Cheb, který vedl architekt Václav Mencl. Každý z objektů byl krátce charakterizován, byl dán směrný návrh na způsob jeho rekonstrukce a odhadnuta částka na jeho památkovou úpravu.²⁴ Z těchto velmi hrubých odhadů vycházeli plánovači při předkalkulaci odhadu nákladů na metr krychlový obestavěného prostoru při rekonstrukci.

Sumární částka 209 milionů korun se po schválení vládou stala závazným ukazatelem. Záhy se však ukázalo, že skutečné náklady budou mnohem vyšší, tím spíše, že bylo nutné provést i rekonstrukci inženýrských sítí a u vybydlených objektů se mezitím stavební stav

■ Poznámky

18 NA, f. Státní památková správa 1946–1964, kart. 193, zpráva o průběhu a stavu rekonstrukčních prací na obnově historického jádra města Chebu k 30. červnu 1957.

19 NA, f. Úřad předsednictva vlády běžná spisovna 1945–1968, kart. 2034, inv. č. 6710.

20 ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, protokol o výsledku Josefa Pošmourného 23. října 1957.

21 ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, protokol o výsledku Josefa Pošmourného 9. ledna 1958.

22 Ibidem.

23 NA, f. MŠK, kart. 1858, závěrečná zpráva k prověrce zabezpečovacích prací, demolice a rekonstrukcí v historickém jádru města Chebu provedených soukromým podnikatelem Hanušem Hladíkem.

24 ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, protokol o výsledku Josefa Pošmourného 9. prosince 1957.

2

Obr. 2. Josef Pošmourný a Oldřich Stefan, 1956. Soukromý archiv J. Pošmourného.

podstatně zhoršil. Při detailním zpracování projektového úkolu v létě 1956 SÚRPMO vyčíslilo úhrnné náklady na 340 milionů korun.²⁵ I po seškrtání rozpočtu vypuštěním stavby tržnice a dalších investic náklady převyšovaly schválený finanční limit celé akce. Vláda však trvala na nalezení takových řešení rekonstrukce, které by umožnily dodržet náklad 209 milionů korun. Část funkcionářů začala prosazovat plošnou demolici původní zástavby (např. v oblasti Podhradí) a novou výstavbu s využitím mechanizace a typizace, které, posuzovány pouze z ekonomického hlediska, byly úspornější než náročné rekonstrukce s vysokým podílem specializovaných prací.²⁶ Pošmourný trval na pojetí regenerace městské památkové rezervace jako celku, které vedle významných památek zhodnocovalo i další objekty dotvářející její prostředí.²⁷ Pouze výjimečně připouštěl novostavby, přičemž usiloval o využití dochovaných prvků původních objektů a přizpůsobení průčelí historickému prostředí. Předmětem sporu se stala i Pošmourného snaha obnovit jako přirozenou městskou dominantu věže kostela svatého Mikuláše, které byly zničeny koncem války při leteckém bombardování.²⁸ Přátelské vztahy s administrátorem farnosti vikářem P. Jiřím Dítěm vedly k jeho podezírání z bojkotování stranické politiky řešení náboženské otázky a prosazování vědeckého ateismu.²⁹ Pošmourný se proti takovéto laické kritice zaštiťoval autoritou vládního zmocněnce.

Argumentoval, že otázky rekonstrukce byly již dostatečně posouzeny odborníky, schváleny nadřízenými orgány a nyní je třeba místo jalových diskusí pracovat na jejich realizaci.³⁰

Nespokojenost místních funkcionářů s opožděním při rozhodování znásobila činnost podnikavého stavbyvedoucího Hejzáka, který začal pružně reagovat na poptávku a prováděl stavební práce i mimo památkovou rezervaci a později i na území okresu.³¹ O práci u soukromého stavitele, který za práci v úkolu vyplácel výkonnostní odměny a příplatky za práci v nebezpečném prostředí a v neděli, byl zájem a někteří zaměstnanci komunálního stavebního podniku se dávali ve volném čase najímat jako brigádníci.³² Když vláda 25. května 1957 uložila ministrům, aby učinili ve svých resortech potřebná opatření k omezení a zatlačení soukromopodnikatelských živlů jako pozůstatků bývalých vykořisťovatelských tříd, redaktor Jan Fajt v ústředním stranickém listu *Rudé právo* publikoval kritický článek. Jmenovitě pranýřoval Pošmourného, že umožnil a podporoval zapojení soukromé stavitelské firmy do provádění rekonstrukčních prací v Chebu.³³

Ředitel Státní památkové správy i vedení tamní stranické organizace Pošmourného zprvu podporovaly poukazem na mimořádný rozsah úkolu.³⁴ V Chebu se však objevili pracovníci ministerstva státní kontroly, které bylo pověřeno provést celkovou prověrku nákladů vynaložených státem na rekonstrukci historického jádra města Chebu. Kontroloři upozornili na nedostatky v účetnictví i organizaci práce, kdy vzhledem k nedostatečné projekční přípravě jednotlivé etapy rekonstrukce na sebe plynule nenavazovaly. V kontrolní zprávě bylo konstatováno, že do prvního pololetí roku 1957 bylo vyplaceno z veřejných prostředků 27 milionů korun, ale přitom z požadovaného počtu 1 370 nových bytů bylo předáno uživatelům jen 71 rekonstruovaných bytových jednotek.³⁵ Důvodem byl vysoký stupeň rozestavěnosti, kdy byly ve snaze splnit určený termín na jaře 1957 zahájeny práce na řadě objektů v nejrůznějších částech historického jádra.

Z dnešního pohledu se zdá, že vládní usnesení uložilo rozsáhlý úkol provést v příliš krátkém termínu bez potřebné předchozí přípravy a rozvahy. Především nebyl v roce 1956 ani v následujícím roce 1957 vládou schválen projektový úkol rekonstrukce Chebu. Projektová dokumentace v nižších stupních, aby bylo možné splnit termín dokončení v roce 1960, se začala zpracovávat v předstihu, aniž byly dokončeny a vyhodnoceny průzkumy a zaměřování. Různé okolnosti jako politický tlak na zvýšení počtu bytových jednotek a zmenšení jejich plochy vedly k přepracovávání projektů a prodra-

žování výstavby. Protože rekonstrukce Chebu byla politickým rozhodnutím, které přijali politici, nebylo možné v tehdejších poměrech zpochybňovat jejich rozhodnutí. Jakmile se začaly hledat příčiny neplnění plánu, vedoucí pracovníci ministerstva školství a kultury i Státní památkové správy se distancovali od Pošmourného, který byl 17. října 1957 odvolán ze své funkce. Ještě téhož dne na něj byla uvalena vyšetřovací vazba pro podezření ze sabotáže vládního úkolu.³⁶

■ Poznámky

25 ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, protokol o výsledku Josefa Pošmourného 18. října 1957.

26 ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, protokol o výpovědi svědka Josefa Turka.

27 „Nebylo sledováno hledisko hospodárnosti, neboť náklady na objekty nechráněné památkově musí být nižší než na objekty umělecky a historicky cenné.“ NA, f. MŠK, kart. 1801, posudek rekonstrukce historického jádra města Chebu vypracovaný odbornou komisí jmenovanou ministrem školství z 23. prosince 1958.

28 ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, protokol o výpovědi svědka Bohuslava Krůty, informace pro s. ministra (Františka Kahudu) z října 1957.

29 Ibidem. Pošmourný uvedl, že přicházel na farní úřad pohovořit si u černé kávy nebo mešního vína. ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, protokol o výsledku Josefa Pošmourného 24. března 1958.

30 ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, protokol o výpovědi svědka Karla Janovce 8. listopadu 1957.

31 ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, protokol o výsledku Františka Hejzáka 27. ledna 1958.

32 Straničtí funkcionáři tvrdili, že tím došlo k porušení jednotnosti mzdové politiky ve stavebnictví a že vyšší platy podvracejí morálku stavebních podniků socialistického sektoru. Pracovník Pozemních staveb Karlovy Vary si měl za jedenáct dní své dovolené u Hladíka vydělat přes dva tisíce korun. Z podobných důvodů došlo již dříve k likvidaci místní stavební památkové hutě. ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, výpověď ředitele Okresního stavebního podniku Vojtěcha Neubauera.

33 Jan Fajt, Nesahejte nám na ně, *Rudé právo* XXXVII, 1957, č. 233, s. 2.

34 Předseda závodní organizace komunistické strany uvedl, že jej ředitel Burian odvolal z dovolené, aby spolu s ním, Pošmourným a kádrovým referentem Janem Klimešem zašli věc vysvětlit do redakce Rudého práva. Když redaktor Fajt trval na kritice, sepsala závodní stranická organizace výjádření na podporu Pošmourného. ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, protokol o výpovědi svědka Aloise Samce.

35 NA, f. MŠK, kart. 1801, posudek rekonstrukce historického jádra města Chebu vypracovaný odbornou komisí jmenovanou ministrem školství z 23. prosince 1958.

36 ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, usnesení o zahájení vyšetřování ze 17. října 1957 (npor. Karel Mejzlík).

Obr. 3. Josef Pošmourný, Cheb, 1956. Soukromý archiv J. Pošmourného.

Přes rozsáhlé šetření a výslech desítek svědků jej nakonec prokurátor obvinil pouze z toho, že podepisoval faktury soukromé firmě bez dostatečné dokumentace a kontroly a vystavil jí potvrzení k nákupu materiálu bez daně z obratu.³⁷ Lidový soud trestní v Praze 1 Pošmourného odsoudil 11. června 1958 za porušení povinnosti veřejného činitele a pomoc v rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví k trestu odnětí svobody v délce osmnácti měsíců. Trest Krajský soud v Praze zvýšil po odvolání prokurátora na dva a půl roku odnětí svobody (stavitel Hladík byl odsouzen na osm let). Případ se dostal až k Nejvyššímu soudu, který zrušil rozsudek a případ vrátil zpět k došetření prokurátorovi. Prvoinstanční soud 7. září 1959 potvrdil svůj rok starý výrok co do viny, ale od potrestání upustil s odůvodněním, že šlo o trestný čin menšího významu a obžalovaný vede řádný život pracujícího člověka.³⁸

Pošmourný byl však zakrátko vtažen do nového vyšetřování ve věci rekonstrukce památkové rezervace v Chebu. Východiskem bylo zjištění kontrolních orgánů, že vládní zmocněnec proplácel faktury soukromým osobám na základě smluv o dílo, které se týkaly stavebního dozoru, projektové činnosti, vědecké a umělecké činnosti, restaurátorské činnosti a průzkumných a zaměřovacích prací.³⁹ 7. září 1960 bylo zadáno projekčnímu středisku Pozemních staveb v Plzni zpracování posudku ohledně přiměřenosti vyplacené odměny za průzkumy. Autoři posudku tvrdili, že došlo k chybné kalkulaci, zejména nadhodnocení objemu prací a nesprávnému posouzení stupně obtížnosti prací.⁴⁰ Koncem ledna 1961 byl zatčen architekt Richard Vyškovský, o týden později bývalý vedoucí architekt Josef Čihák a 6. dubna 1961 profesor Oldřich Stefan.

Stefan již v úvodním výslechu odmítl obvinění jako nesmyslné s tím, že „znalci“ bez jakékoliv zkušenosti s rekonstrukcemi památkových objektů vyznačujícími se konstrukční a materiálovou variabilitou vůbec nevzali do úvahy obtížnost a specifickou posuzovaných prací. Vyčítali jen z mechanické aplikace jednotného ceníku projektových a průzkumných prací určeného pro investiční výstavbu nových celků.⁴¹ Výsledky záhy přesvědčily Stefana, že racionální argumenty mu nebudou příliš platné. Vyšetřovatel jej vinil ze záměrného rozkrádání socialistického majetku za zvlášť přitěžujících okolností výdělečnosti, způsobení značné škody a zločinného spolčení. Na Stefana izolovaného ve vazební cele byl vyvíjen psychický nátlak. Vyšetřovatel ve spisu poznamenal, že obviněný komplikoval vyšetřování, dožadoval se přerušování výslechů pro únavu a odmítal podepsat znění výpovědí v podobě, v jaké byly formulovány do protokolu.⁴² Okresní soud v Chebu 1. července 1961 nakonec Stefana odsoudil k trestu odnětí svobody na pět let. Odvolací soud mu trest zkrátil na čtyři roky, stejný výměr trestu obdržel Pošmourný.⁴³ Oba byli po dobu výkonu trestu zařazeni v Technickém ústavu Ministerstva vnitra, kde věznění odborníci zpracovávali projektovou dokumentaci staveb.⁴⁴ Stefanova dcera vyslovila domněnku, že potřeba odborníků v tomto tajném zařízení byla hlavním důvodem zinscenovaného procesu.⁴⁵

Mohlo se však také jednat o účelové odstranění památkářů, kteří se svou odbornou autoritou rozhodně stavěli proti plošným demolicím v památkové rezervaci a na něž měla být zároveň svalena odpovědnost za krach celé akce. V létě 1958 byla delimitací ze Státní památkové správy vytvořena Správa pro provádění re-

konstrukce historického jádra Chebu jako samostatná rozpočtová organizace ministerstva školství a kultury.⁴⁶ Přesto musela být celá akce předána organizaci Generální investor rady Krajského národního výboru v Karlových Varech. 29. dubna 1960 vláda přijala zákon o územním členění státu, na jehož základě se Karlovy Vary i Cheb staly součástí nového Západočeského kraje se sídlem v Plzni. Usnesením vlády č. 492 byla od 1. července 1960 větší část pravomocí bývalých krajských investorů delimitována s plánem i pracovními silami na okresní národní výbory. Původně celostátní akci dokončoval nakonec v silně redukované podobě a bez náležitého respektování památkových hodnot okresní investorský úřad v Chebu. Protože se stalo konečně zřejmé, že plánovaný termín dokončení rekonstrukce Chebu v roce 1960 nemůže být splněn, otázkou se zabývalo politické byro ÚV KSČ na svém zasedání 20. prosince 1960.⁴⁷ Na základě přijatých závěrů v následujících letech ministerstvo škol-

■ Poznámky

37 ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, žaloba Obvodní prokuratury v Praze 1 z 19. dubna 1958.

38 Proti rozsudku se odvolal prokurátor, ale Krajský soud v Praze odvolání zamítl. ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, rozsudek Krajského soudu v Praze čj. 15 Tc 454/59 z 28. října 1959.

39 ABS, f. H7, kart. 23, inv. č. 124, závěrečná zpráva k prověrce zabezpečovacích prací, demolice a rekonstrukce v historickém jádru města Chebu.

40 ABS, f. Krajská správa Sboru národní bezpečnosti Plzeň, odbor vyšetřování, kart. 9, inv. č. 86.

41 Ibidem, protokol o výslechu Oldřicha Stefana 6. dubna 1961.

42 Ibidem, charakteristika vězně z 16. května 1961 (por. Jaroslav Hejzek).

43 Státní oblastní archiv v Plzni, f. Krajský soud v Plzni, spis. zn. 4Tc 268/61.

44 Šárka Koukalová, Otroci s vězeňským diplomem. Technické ústavy ministerstva vnitra a věznění odborníci v 50. a 60. letech, *Paměť a dějiny* XIII, 2019, č. 4, s. 3–10.

45 Jana Stefanová, Profesor Stefan ve vzpomínkách dcery, *Zprávy památkové péče* LXV, 2005, s. 266–269.

46 NA, f. MŠK, kart. 1858, Cheb, rozhodnutí MŠK čj. 26.388/58.

47 NA, f. Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, kart. 288, inv. č. 371, 127, schůze politického byra ÚV KSČ z 20. prosince 1960.

4

5

Obr. 4. Cheb, Náměstí československé armády – horní část západní strany, 1955. Sbírká fotografické dokumentace NPÚ, ev. č. 69354.

Obr. 5. Cheb, Náměstí Jiřího z Poděbrad – východní strana, 1963. Sbírká fotografické dokumentace NPÚ, ev. č. 94124.

ství a kultury vyslovalo souhlas se zbořením desítek domů v historickém jádru Chebu.⁴⁸ V odůvodnění výroku rozhodnutí bylo často uvedeno, že rekonstrukce objektu by byla ekonomicky nezdůvodnitelná a nevyvážila by získanou památkovou hodnotu.⁴⁹ Ministerstvo školství a kultury v metodickém pokynu k aplikaci ustanovení zákona o kulturních památkách, které připouštělo „z mimořádně závažných důvodů“ provést řízení o upuštění od památkové ochrany, požadovalo, aby rovnocenně s památkovou hodnotou objektu vždy byly v řízení posuzovány možnosti uplatnění objektu v socialistické společnosti a ekono-

mické náklady rekonstrukce.⁵⁰ Ministerstvo dokonce zamýšlelo přenést většinu agendy upouštění od památkové ochrany na rady okresních národních výborů po předchozím projednání věci ve školské a kulturní komisi ONV, k čemuž pak nedošlo.⁵¹

Investor nevytvářel dostatečné podmínky pro rekonstrukci památkových objektů. U renesančního domu s gotickými prvky v Úzké ulici byla na jaře odstraněna střecha, odbourána hlavní římsa i zdvo do horní čtvrtiny oken druhého patra a další stavba byla zastavena. Po půl roce působení povětrnostních vlivů byl objekt v takovém stavu, že koncem roku ministerstvo školství a kultury upustilo od další památkové ochrany.⁵² V řadě případů došlo k svévolné demolici objektů ještě před vydáním rozhodnutí o upuštění od památkové ochrany. U středověkého předměstského kostela svatého Jošta opraveného po 2. světové válce byla v červnu 1964 stržena severní zeď presbytáře pomocí silného lana taženého kolovým traktorem s odůvodněním, že zchátralý kostel budí nežádoucí zájem zahraničních turistů, kteří jej fotografují.⁵³ Paradoxně v rozporu s prosazovanou zásadou hospodárnosti došlo i k demolici objektů, na jejichž zabezpečení již byly v předchozích letech vynaloženy finanční prostředky. Bytová výstavba se místo rekonstrukce historických domů soustředila v nových panelových domech postavených na jižním a východním okraji historického centra (sídlíště u Horní brány, domy při dnešní Evropské ulici).

U příležitosti udělení ceny státní památkové péče Oldřichu Stefanovi in memoriam v roce 2005 publikovaly *Zprávy památkové péče* vzpomínkový text jeho dcery, kde s trpkostí připomněla zklamání svého otce z nestatečného

■ Poznámky

48 NA, f. MŠK, kart. 1858, rozhodnutí čj. 2.261/61, 12.006/61, 20.032/61 (hromadný výměr pro 55 domů, především v okolí hradu v Skalní, Rejtarské ulici a na Jehlářském náměstí), 21.652/63, 45.143/61 a 53.663/62 (hromadný výměr).

49 Ibidem.

50 NA, f. MŠK, kart. 1813, přípis čj. 23.784/59 z 27. června 1959 adresovaný SÚPPOP.

51 NA, f. MŠK, kart. 1811, spis čj. 31.721/62.

52 NA, f. MŠK, kart. 1858, rozhodnutí čj. 50.245/59 (rozhodnutí bylo přijato navzdory odbornému vyjádření historiků umění Jana Květa a Zdeňka Wirtha). Investor v žádosti o demolici uvedl jako důvod, že nelze dodržeti při stavební opravě domu ekonomická hlediska.

53 Ibidem, vyjádření KSSPPOP v Plzni z 29. června 1964 (ref. Libor Gabriel).

chování řady kolegů a spolupracovníků.⁵⁴ Připravovaná institucionální transformace vyplývající z přijetí památkového zákona vytvořila předpoklady pro situaci, kdy dosavadní spolupracovníci začali být ostře vnímáni jako konkurenti a překážky na cestě vlastní kariéry. V Státní památkové správě pracovala řada zaměstnanců, kteří sem přišli bez předchozí odborné praxe jako kádrové posily (bývalý zaměstnanec bezpečnostních orgánů nebo strojní zámečník), na základě sítě známostí (bývalá učitelka, která jako protežé ředitele poučovala, jak se má správně dělat památková péče) nebo jako absolventi škol. Jeden z předválečných pracovníků situaci roku 1958 komentoval v soukromém dopise: „Poslední rok byl v památkové správě již tak bouřlivý vnitřním zmatkem, bezradností a zbabělostí, oportunistem, že jen s námahou jsme setrvali na místech. Dnešní situace nezaručuje již ani pevnou linii odbornou, ale ani odhodlanost, ani vůli, ba ani pevnou páteř.“⁵⁵ I seriózní starší odborníci byli schopni promýšlet strategii, jak se v památkové péči udržet do odchodu do důchodu nebo přesluhovat, aby si zajistili vítaný přivýdělek pro svou rodinu. Nechtěli sdílet osud ostrakizovaného Stefana, který byl kádrováky označen jako odborník buržoazního typu, izolující se od politického dění, bez účasti a přínosu k základním úkolům rozvoje socialistické kultury, pasivní, pokud jde o marxistický rozvoj oboru, který svými reakčními názory vnášel na pracoviště ovzduší nedůvěry a působí destruktivně na pracovní kolektiv.⁵⁶ Protože se toto hodnocení stalo součástí soudního spisu, Stefanův obhájce měl možnost se s ním seznámit a v odvolacím řízení navrhnout vyžádání dalších posudků. V kádrové a personální práci často o osudu jednotlivce rozhodovaly obdobné zaujaté kádrové posudky, aniž by s nimi byl dotčený vůbec seznámen a měl možnost se k nim vyjádřit.⁵⁷

V novém Státním ústavu památkové péče a ochrany přírody se pro Stefana ani Pošmourného po propuštění z vězení nenalezlo místo, snad aby jiným zbytečně nepřipomínali nedávnou minulost. Stefan nakonec našel možnost pracovat na Akademii výtvarných umění v Praze, kde již ve 30. letech přednášel po V. V. Štechovi nauku o slohu. Pošmourný pracoval zprvu jako pomocný dělník na terénních výzkumech Archeologického ústavu ČSAV v Bylanech a na Oškobrhu. Teprve později se mohl věnovat zkoumání velkomoravské architektury v brněnské pobočce Archeologického ústavu.⁵⁸ Zájem o tuto oblast projevil již roku 1949, kdy se účastnil archeologických výzkumů velkomoravské kultury ve Starém Městě u Uherského Hradiště.⁵⁹ V roce 1958, kdy

sám byl vězněn, byl jeho model rekonstrukce velkomoravského kostela z lokality Na Špitálkách ve Starém Městě u Uherského Hradiště vystaven s úspěchem v československém pavilonu na světové výstavě v Bruselu.⁶⁰ Oba zemřeli po propuštění předčasně na infarkt: Pošmourný v únoru 1974 a Stefan o pět let dříve v léčebně v Prosečnici.

Na popsáný případ by bylo možné nahlédnout ještě z jiného pohledu v souvislosti s politicky motivovaným tažením proti předválečné „buržoazní“ inteligenci, jehož výrazem se staly nové prověrky třídní a politické spolehlivosti. Komunistické elity tak reagovaly na pokusy o liberalizaci společnosti po odhalení stalinského kultu osobnosti v roce 1956 a emancipaci kulturního a uměleckého života od politické kurtately. Ve stejné době probíhaly s vyloučením veřejnosti procesy s tajemníkem svazu novinářů, vedoucími pracovníky nakladatelství Melantrich nebo profesory Vysokého učení technického v Brně, kteří byli rovněž odsouzeni k mnohaletým trestům odnětí svobody pro údajné rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví.⁶¹ Procesy mohly plnit roli disciplinující výstrahy, která ukazovala, do jakých krajních důsledků může vést obhajoba odborných stavovských zájmů a nerespektování priority politických hledisek. V roce 1958 byl přijat zákon o kulturních památkách, který místo státního památkového úřadu spojujícího odbornou a vědeckou činnost s pravomocemi při výkonu státní památkové péče zakotvil nový model podřízující v praxi organizace památkové péče novým orgánům státní památkové péče zřizovaným v rámci krajských a okresních národních výborů. Příkladem vynucené vstřícnosti ke kompromisům může být akceptace tohoto systému, praxe upouštění od památkové ochrany, ale i kategorizace památek, která se z původního výběru objektů zařazovaných do plánů památkové obnovy proměnila v podpůrný důvod k odpisu „přebytečných“ památek nižších kategorií.

Oldřich Stefan prostřednictvím svého učitele Vojtěcha Birnbauma navazoval na myšlenky vídeňské školy dějin umění.⁶² Max Dvořák jednou historika umění přirovnal k lékaři, kdy oba nesou před společností stejně vysokou mravní odpovědnost, neboť stejně jako lidský život je i existence památky nenahraditelná. Tento Dvořákovův postřeh nás pak může vést k závěrečné úvaze, zda popsáný případ přes své zakotvení v dobových souvislostech období státního socialismu nemá nadčasové přesahy. Nezastupitelný význam etického imperativu v činnosti památkáře bývá vzletnými slovy zmiňován, ale je zapotřebí jej v konkrétních případech osvědčovat i skutky. Interakce státní pa-

mátkové péče a politického establishmentu mívají rozličné polohy, přičemž ingerencím napomáhá diferenciací systému státní památkové péče na výkonnou a odbornou složku prosazená politiky a petrifikovaná z konce 50. let.

PhDr. Marek KREJČÍ, Ph.D.
Center for Slavic Art Studies
art.prague@post.cz

■ Poznámky

⁵⁴ Stefanová (pozn. 45), s. 266–269.

⁵⁵ Oddělení dokumentace ÚDU AV ČR, f. Zdeněk Wirth, dopis Emy Charvátové z 19. února 1958.

⁵⁶ ABS, f. Krajská správa Sboru národní bezpečnosti Plzeň, odbor vyšetřování, kart. 9, inv. č. 8, Zpráva o pověsti z 12. dubna 1961.

⁵⁷ O kádrové politice v 50. a 60. letech 20. století: Tomáš Hamza, *Rozhodující síla strany: aparát ÚV KSČ v epoše Antonína Novotného (1953–1967)*, Praha 2019. – Marek Pavka, *Kádry rozhodují vše! Kádrová politika KSČ z hlediska teorie elit*, Brno 2003.

⁵⁸ Archeologický ústav Akademie věd ČR, pobočka Brno, pracovní hodnocení Josefa Pošmourného.

⁵⁹ Josef Pošmourný, *Chrám cyrilometodějské na Velké Moravě*, *Umění I*, 1953, s. 42–60.

⁶⁰ Za poskytnutí informací autor děkuje Jiřímu Pošmournému.

⁶¹ Šárka Koukalová, Podnik IPRA. Případ údajného rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, *Paměť a dějiny XIII*, 2019, č. 4, s. 16–18. – Monika Veselá, IPRA – mechanismus moci, *Securitas imperii XII*, 2005, s. 295–316.

⁶² Tomáš Murár, Sloh, architektura, život. K teorii dějin umění Oldřicha Stefana, *Opuscula historiae artium LXIX*, 2020, s. 74–89.